

Institutionen för utbildningsvetenskap

Barn, död och sorg

Jenny Åkerström
Juni 1999

Examensarbete B, 5 poäng
Religionsvetenskap

Barn, familj och samhälle B
Handledare: Åke Tilander

SAMMANFATTNING

Åkerström, J 1999

Barn och döden

Examensarbete Barn- och ungdomspedagogiska programmet inriktning förskollärare

Högskolan i Gävle

Jag har skrivit ett arbete som handlar om barn och döden. Syftet med mitt arbete har varit att dels öka min egen kunskap om hur jag i mitt framtida yrke bör möta barn som sörjer någon som har dött. Dels att jag vill visa att döden är något naturligt som vi inte kan gömma undan för barnen.

Mitt arbete bygger till stor del på litteratur som jag har läst och på en intervju som jag har gjort med en sjuksköterska.

Jag har kommit fram till att vi vuxna inte kan skydda barnen från, som vi tycker, svåra saker som död och sorg. Om vi låter barnen naturligt vara med vid dödsfall och begravningar underlättar vi mer för dem än om vi försöker ”skona” dem från det som är jobbigt.

När man ska tala med barnen om döden är det viktigt att man är så ärlig som möjligt och inte döljer någonting för dem. Barnens fantasier om vad som sker skapar mer rädsla och ångest hos dem än vad sanningen och sorgen gör.

Jag har under arbetets gång också märkt att det är ett svårt ämne att tala om för många.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	4
1.1 Syfte	4
1.2 Problem- och frågeställningar	4
1.3 Metod	5
2. RESULTAT	6
2.1 Barns uppfattning om döden	6
2.1.1 De minsta barnen 0-2 år	6
2.1.2 De lite större barnen 3-4 år	6
2.1.3 De äldsta förskolebarnen 4-7 år	7
2.2 Barns sorgereaktioner 0-7 år	7
2.2.1 De små barnen 0-2 år	7
2.2.2 Förskolebarnen 2-7 år	8
2.2.2.1 Förnekande	9
2.2.2.2 Sömnstörningar	9
2.2.2.3 Aptitstörningar	10
2.2.2.4 Psykosomatiska symtom	10
2.3 Att tala med förskolebarn om döden	11
2.3.1 De minsta förskolebarnen 0-3 år	12
2.3.2 De lite äldre förskolebarnen 3-5 år	13
2.3.3 De äldsta förskolebarnen 5-7 år	13
2.4 Dödsfall på förskola	14
2.5 Sammanfattning av intervju	16
3. DISKUSSION	19
4. KÄLLOR	20

1. INLEDNING

Förr i tiden dog de flesta hemma i sin egen säng. När någon var döende samlades släkt och vänner i dennes hem och fanns där som stöd. Även barnen var med under sjukdomstiden, vid dödsfallet och under tiden efter dödsfallet. Barnen fick lära sig att döden var något naturligt och visste i regel var den innebar. Som barn visste man att allt levande en gång måste dö. Idag är det mer vanligt att barnen inte är med när någon anhörig avlider. De får ibland inte heller vara med på begravningen. Många vuxna tror att det är hemskt för barn att vara med när en anhörig dör. Men de flesta barn som har varit med om det ser sedan på döden som något naturligt. (P. Kide 1991)

Det här är lite grand anledningen till att jag har valt att skriva ett arbete som handlar om barn och döden. Jag vill visa att det går att prata med barn om svåra saker som t ex döden om man själv kan ta döden som något naturligt. Det är bättre att vi kan tala öppet om döden även med barnen för att vi inte ska skapa en rädsla och ångest inför döden hos barnen. Barn är ärliga och spontana och det mesta är naturligt för dem. Det är vi vuxna som skapar tabun. Döden är en del av livet och ingen av oss kommer undan. Det är jobbigt att mista en kär närstående och det gör ont. Men om vi inte kan bearbeta sorgen och tala om den så gör det ännu ondare. Även barnen måste få bearbeta sorgen efter en som dör och det är vår uppgift som vuxna att hjälpa dem. Då kan vi inte dölja döden för dem och inte låta dem få vara med.

1.1 Syfte

Jag tror att jag i mitt framtida yrke som förskollärare kommer att möta barn som på ett eller annat sätt har drabbats av död och sorg i sin närhet. När, eller om, det händer vill jag känna att jag har en viss förberedelse för det och att jag törs tala med barnen om döden och ge dem stöd i sin sorg. Jag kommer troligen också att möta barn som utan att själva direkt ha varit med om en nära anhörigs död har funderingar om och kring döden. Jag vill då känna att jag kan tala med de barnen på ett naturligt sätt och det tror jag blir lättare om jag får jobba med ämnet och vet vad jag själv tänker och tror om vad som händer efter döden. Jag vill också visa andra att döden är något naturligt som vi inte kan dölja för våra barn.

1.2 Problem- och frågeställningar

- Vad har barn i förskoleåldern för tankar om döden?
- Hur reagerar barn på dödsfall och sorg?

- Vad kan man tänka på när man talar med barn om döden?
- Hur kan man arbeta på förskolan vid ett dödsfall?

1.3 Metod

Mitt arbete bygger till största del på litteratur som jag har läst och sållat i. Jag har också gjort en intervju med en sjuksköterska som i sitt yrke möter många patienter nära döden och deras anhöriga. Jag intervjuade henne hemma hos henne i köket. Jag använde en bandspelare att spela in intervjun på. Att det bara blev en intervju beror på att de andra jag hade tänkt intervjua av olika anledningar inte haft möjlighet att ställa upp. De jag frågade var en förskollärare som har varit med om att ett barn i barngruppen avlidit och en kvinna vars pappa avled när hon var tio år.

2. RESULTAT

2.1 Barns uppfattning om döden

"Dödsbegreppet i vuxnas mening är obegripligt för barn ända upp i tonåren och utan erfarenhet är det också svårt att få någon känslomässig förståelse" (S. Foster 1990 s. 55)

2.1.1 De minsta barnen 0-2 år

De allra minsta barnen, under ett år, förstår inte alls om någon i dess närhet dör eller som de uppfattar det försvinner. Deras värld är tankemässigt sett obeständig. Livet består av att människor kommer till dem och försvinner från dem - både ur synfält och ur medvetandet. Först vid ungefär ett års ålder börjar de förstå att människor och föremål fortfarande finns även om de inte syns.

Vid två års ålder börjar barnen känna sig säkra på att föräldrar och syskon finns någonstans även om de inte finns i barnens synfält. De vet nu att saker och ting finns kvar på sin plats, även om de inte själva är där. Deras värld har blivit mer beständig. Om ett barn i två års åldern förlorar sin mamma eller pappa kan deras tankeutveckling mot en beständig värld hotas eftersom deras värld då mister sin beständighet. När ett så här litet barn mister den ena eller båda sina föräldrar är det viktigt att barnet så snart som möjligt får en ny vårdare som fortsättningsvis kan ta hand om barnet. Om den ena föräldern finns kvar är den oftast den bästa annars bör det vara en person som barnet redan känner. Kan den nya vårdaren känslomässigt engagera sig i barnet så behöver inte krisen och sorgen få så stora konsekvenser för barnets fortsatta utveckling.

Eftersom de små barnen saknar förmågan att förstå svåra förlopp som sjukdom, död och sorg i familjen finns de händelserna ofta kvar som oförklarliga känslor senare i livet. (S. Foster 1990)

2.1.2 De lite större barnen 3-4 år

I tre- till fyraårsåldern kan barnen inte begreppsmässigt förstå eller skilja på begreppen **liv** och **död**. De lär sig de språkliga uttrycken, orden liv och död, men man ska inte förledas och tro att de förstår begreppens innebörd. Abstrakta begrepp och företeelser som inte kan höras, ses, kännas eller smakas kan inte heller föreställas av barnen. Deras referensramar är konkreta och i sin förståelse av omvärlden måste de utgå ifrån vad de själva har erfarit med sina sinnen.

Tre- till fyraåringarnas världsbild består av liv. Liv betyder för barnen rörelse, aktivitet ”att göra någonting”. När de lär sig ordet död blir betydelsen icke rörelse, passivitet, vila, sömn, ”att inte göra någonting”, vilket ibland kan anta betydelsen ”ha tråkigt”. I barns erfarenhetsvärld finns stunder av att ”göra något” - liv och stunder av ”att inte göra något” - död. Begreppet ”död” förstås som en stunds paus i livet och att det är frågan om ett icke-liv är otänkbart för barn i den här åldern. Att vara död utesluter inte att vara levande för en tre-fyraåring. Ett dödsfall i familjen ger tre-fyraåringen en något djupare förståelse för begreppet död. De kan något bättre än ett yngre barn koppla sorgen i familjen till ett dödsfall. Barnen kan nu också beröras djupare känslomässigt och de kan sörja uttalat. (S. Foster 1990)

2.1.3 De äldsta förskolebarnen 4-7 år

Mellan 4 och 6 års ålder sker en snabb utveckling av barns uppfattning om och inställning till döden. När fyraåringen har lärt sig ordet död, måste det nya begreppet fyllas med innehåll. Det gör fyraåringen genom att bokstavligt frossa i begreppet död. Maare Tamm skriver:

”Barnen skjuter sina kamrater med leksakspistoler och gevär, kräver vedergällning för orättvisor genom att önska brottslingen överkörd, drunknad eller avlivad genom hägning eller elektriska stolen. Det trampar på flugor och dagmaskar och undersöker med förtjusning och stort intresse offrens kvarlevor. Det hotar att sticka ut ögonen på mamma och pappa och koka soppa av lillebror”. (1979 s. 70-71)

Två år senare när barnet blivit sex år blir det så ledsna att de kan vilja börja gråta när de ser ett dött djur. De börjar nu förstå att döden är oåterkallelig även om de inte riktigt kan tänka sig det som den enda möjligheten.

Döden får nu ett mera känslomässigt samband med barnens jag och kan då skapa en rädsla hos det. Barnen ser fortfarande sig själv som odödlig men rädslan för att någon anhörig ska dö finns där. Sexåringen söker i sina funderingar över döden orsaker till varför någon måste dö och vad som är meningen med döden. (M. Tamm 1979)

2.2 Barns sorgereaktioner 0-7 år

2.2.1 De små barnen 0-2 år

De allra minsta barnen reagerar inte på dödsfallet som sådant, att någon är borta, utan reaktionerna kommer i första hand av att mamma eller pappa förändras. Om föräldrar till ett

spädbarn drabbas av chock- och krisreaktion går det inte att undvika att den nära relationen störs eller i allvarliga fall bryts. En ammande mamma kan mista sin bröstmjolk och barnet blir då hastigt och oplanerat avvand från bröstet.

Ett chocktillstånd innebär ofta att den vårdande föräldern blir känslomässigt svårtillgänglig eller rent av otillgänglig. Kontakten med det lilla barnet blir då lidande. Från ungefär åtta månaders ålder reagerar barn tydligt på både fysisk och känslomässig separation. En till en viss del känslomässig separation är ofrånkomlig om föräldern chockats med ett dödsbud. Med hjälp och stöd från en förstående omgivning kan förälder och barn hjälpas genom svårigheterna utan att återverkningarna blir djupa eller bestående.

En fysisk separation, som ofta sker i tron att det ska hjälpa både barnet och föräldern, gör dessvärre mer ont än gott och kan ibland vara svårreparerad. Både barn och förälder kan ta skada av detta. Barn behöver sina föräldrar om tillvaron förändras, även om föräldrarna är ingripna i förändringen. Barnen sörjer om föräldrarna inte kan ta hand om dem och vara med dem som vanligt. Sorgen visar sig i att barnen blir besvärliga”, de gråter mycket och verkar otröstliga, visar ilska, får vredesutbrott och verkar rastlösa.

Efter några dagar förändras sorguttrycken och övergår i gnällighet snarare än ilska och otröstlig gråt. Barnen blir håglösa och tröstsökande samtidigt som matlusten minskar och sömnen blir orolig. Det är inte bara vuxna som ger tröst utan favoritdockan, snuttefilten eller någon annan sak som barnet är fäst vid blir extra betydelsefullt. Allt som är välkänt tröstar. Bäst tröst ger förälderns närhet. Det räcker att hålla i barnet, sitta bredvid och bara finnas där. Det kan underlättas av att någon närstående kan komma till hemmet och ta hand om en del praktiska sysslor och på det sättet ge den sörjande föräldern mer tid att var nära sitt barn.

2.2.2 Förskolebarnen 2-7 år

När barnen har blivit några år gamla är deras värld ganska stabil och de vet att saker, ting och människor har sin givna plats i omgivningen. De vet hur vardagens rutiner ser ut i just deras hem och på deras förskola. Det är en kunskap som ger dem trygghet men som vilar på att rutinerna inte störs eller bryts.

Barnen har börjat tala och förstår allt mer av vad som sägs omkring dem. De lyssnar intresserat på vad föräldrarna talar om även om de inte alltid förstår. De förstår nu att ett dödsfall betyder

att någon är borta, vilket de också konkret kan se; en plats är tom, någon fattas. Barnen reagerar till en del på själva frånvaron av den döde men de starkaste sorgereaktionerna kommer av familjens totala sorg. (S. Foster 1990)

2.2.2.1 Förnekande

Det är vanligt att barn från treårsåldern reagerar på ett dödsfall med att förneka det som har hänt. De vill fortsätta med sina vanliga aktiviteter som om de inte märker eller bryr sig om att någon är borta. De vill gå ut och leka som vanligt och ställer inga frågor om vad som händer i familjen och hemma. Oberördheten är ett skydd mot de starka, ibland ångestladdade och förtvivlade känslor som uppstår vid sorg. De starka känslorna är mycket svår- eller oförståeliga för förskolebarnen. De hoppas att den döde ska komma tillbaka och de uppkomna känslorna står inte i proportion till vad de har förstått. De blir därför skrämde. Bakom deras oberördhet av dödsfallet ligger inte oförståelse för vad som skett utan ofta rädsla och ångest just inför vad som känslomässigt sker i familjen. (S. Foster 1990)

Atle Dyregrov (1990 s. 29) uttrycker det så här: *”När en förälder dör, är det en sådan genomgripande händelse att barnet kommer att hålla delar av verkligheten på avstånd - inte så att kontakten med verkligheten försvinner utan så att den känslomässigt tas in gradvis.”* Barnen behöver hjälp att stegvis möta verkligheten. De måste få veta vad som har hänt och varför alla är ledsna och mår dåligt. Om man inom familjen samtalar om vad som hänt och tillsammans kan bearbeta det minskar risken att barnen bär med sig oförlöst och oförstådd sorg. (S. Foster 1990)

2.2.2.2 Sömnstörningar

Förändringarna hemma och de vuxnas sorg skapar ofta olika rädslor hos barnen. Den vanligaste är mörkerrädslan. Barnen har svårt att komma till ro och somna. De vaknar ångestfyllda flera gånger per natt. Att barn känner stark mörkerrädsla är en normal och väntad reaktion på djup sorg i familjen. Det har hänt att barn i sörjande familjer har varit vakna uppemot ett dygn vilket inte bara är påfrestande för dem själva utan även för den redan skakade omgivningen.

Mardrömmar plågar ofta förskolebarn och kan under en sorgperiod bli förlamande skräckupplevelser. Barnen kan vara rädda att monster ska komma och ta dem eller alla andra i familjen så att de själva blir lämnade ensamma kvar. De tror att drömmarna kommer utifrån:

från den mörka och skrämmande natten. De kan inte skilja riktigt på dröm och verklighet utan blandar ihop dem och tror att det drömda är sant.

För att hjälpa barnen kan det vara bra att låta dem sova tillsammans med föräldrarna en tid. Efter ungefär sex månader brukar sömnstörningarna försvinna och det är då viktigt att man går tillbaka till de vanliga nattnings- och sovrutinerna. (S. Foster 1990)

2.2.2.3 Aptitstörningar

Under en sorgetid försämras i allmänhet mathållningen i familjen. De vuxna kan ha svårt att hålla regelbundna mattider. De vuxna tappar ofta aptiten och har varken lust eller ork att laga någon mat. Barns aptit försämras också. De kan bli petigare med maten, säger att de inte tycker om eller inte vill ha eller så sitter de bara och petar i talriken. Bakom denna matvägran eller petighet kan man ana känslor av ensamhet och utlämnande. Det kan också finnas besvikelse och ilska över att en i familjen förblir borta trots önsknigar om att den döde ska komma tillbaka.

Matvägran kan också vara ett sätt att uttrycka att man inte "tar emot" den jobbiga situationen. Barn i förskoleåldern har ännu en tilltro till föräldrarnas allmakt och kan inte förstå varför deras föräldrar inte kan ställa allt till rätta igen. Det är en djupt skakande upplevelse att inse att föräldrarna inte klarar av att ändra på det som är olyckligt och oönskat. En kraftig protest mot föräldrarnas oförmåga att hindra dödsfallet kan visa sig i aptitstörningar.

Om aptitförlust eller matvägran uppstår hos barn som tidigare ätit normalt finns det i allmänhet inget att oroa sig för. Det är en normal och vanlig sorgereaktion. Ett sätt att hjälpa barnen tillbaka till normala måltider kan vara att låta barnen, i samband med matsituationen, för en tid vara yngre än vad de egentligen är. Man kan t.ex. mata ett barn som egentligen kan äta själv. Om man sänker kraven på barnens färdigheter kan man öka deras trygghet och skänka dem tröst. Efter en tid när allt har lugnat ner sig ska man naturligtvis åter kräva av barnen att de äter och fungerar vid måltiderna som förväntas av deras ålder. (S. Foster 1990)

2.2.2.4 Psykosomatiska symtom

Ont i magen, illamående och huvudvärk är vanliga kroppsliga uttryck för sorg när familjerna har det jobbigt. Om besvären är av övergående natur gäller det att trösta, vårda och hålla om

barnen. Blir besvären långvariga bör man naturligtvis konsultera en läkare för alla besvär är inte psykosomatiska även i svåra tider.

Sorgen och påfrestningarna ökar infektionskänsligheten och barnen blir lätt sjuka. Om ångesten, skräcken och förvirringen omkring det som har hänt leder till förnekande av dödsfallet finns det risk för att olika och allvarligare kroppsliga symtom uppstår. Eksem, allergi och ibland astma är vanliga uttryck som ofta kräver läkare behandling. Samtidigt som de kroppsliga symtomen behandlas måste familjen få hjälp med att reagera på händelserna och få ut sin sorg.

Förskolebarn tror ofta att de själva genom sina ”elaka” tankar eller önskningar kan ha orsakat död och sorg. Sådana tankar eller övertygelser ger dem mycket ångslan och oro. Detta är en plåga som skapar en sådan skräck och ångest att de sällan spontant klarar av att tala om det. De bär istället hela skuldbördan inom sig och utvecklar istället kroppsliga symtom. Om en läkare inte finner någon medicinsk orsak till besvären kan barnen istället behöva träffa en barnpsykolog så att de kan få hjälp med sin fantiserade skuld.

Små barn som sörjer blir ofta tysta och stilla, rara och omtänksamma i sin hemmiljö. De försöker att vara snälla och vara sina föräldrar till lags. Bakom dessa ansträngningar ligger barnens förhoppningar om att minska sorgen och att återställa allt till det normala igen. Ofta försöker de inte bara glädja föräldrarna utan också fylla tomrummet efter den döde. Föräldrarna som är slitna av sorg uppskattar ofta att barnen är ”snälla” eftersom de sällan har kraft eller ork att ta itu med konflikter och slitningar i familjen.

Samtidigt kan det snälla och rara förhållningssättet ge ett ”inre tryck” av upplevda känslor, som istället kommer ut när barnet kommer utanför hemmet. På förskolan eller hos dagmamman kan sörjande barn istället uppfattas som lättirriterade, bråkiga och svåra att ”veta var man har dem”. Barnen går på tåspetsarna hemma för att inte orsaka föräldrarna ytterligare lidande. Det leder till att de blir spända, nervösa och minsta besvikelse eller motgång kan få känslöfördämningarna att brista. (S. Foster 1990)

2.3 Att tala med förskolebarn om döden

I de flesta svenska barn familjer är döden sällan ett aktuellt samtalsämne. Till en viss del beror det nog på det främlingskap inför döden som råder i vårt samhälle men till stor del också på att barnfamiljer befinner sig i ett skede av livet när man ser framåt med hopp om vidare utveckling

och framgång och där döden känns väldigt avlägsen. Därför blir första gången man talar med barnen om döden ofta i samband med ett dödsfall i familjen.

Föräldrar, och andra vuxna, känner ofta osäkerhet över hur man bäst ska berätta om död och sorg för barn. Mitt i den egna chocken och sorgen bekymrar sig nästan alla föräldrar över barnens reaktioner och deras möjligheter att kunna gå vidare.

”Det är då viktigt att veta:

- *Barn känner om föräldrarna reagerar på en allvarlig händelse.*
- *Barn känner om föräldrarnas känsloläge drastiskt förändras.*
- *Barn känner om föräldrarna är spända och oroliga.*
- *Barn känner om föräldrarna är arga och upprörda.*
- *Barn känner om föräldrarna undviker att tala om något eller förtiger något.*
- *Barn känner om föräldrarna har ”hemligheter ihop”, som barnen inte är delaktiga i.”*

(S. Foster 1990 s. 75)

Barn frågar och talar gärna mycket om det som inträffat och de kan tala oförskräckt om den som har dött. De kan helt naturligt berätta för någon de möter att ”min lillasyster har blivit påkörd av en bil och åkt upp till himlen!”. Barn, precis som vuxna, pratar om det som är viktigt för dem. Om de möts av undvikande svar eller tillrättavisanden, förlorar de sin öppenhet och känner sig ensamma och utlämnade i sin undran över hur världen fungerar. Världen de känner till kan förlora sin trygghet och istället upplevas som en farlig plats. Att tala med små barn om död och sorg är en varsam balansgång med ord och känsla. Det går inte att komma med alltför detaljerade ”vuxna” förklaringar för det förvirrar och försvårar barnens förståelse. Alltför fåordiga och knappa förklaringar kan skrämja och väcka ångest inför det okända. (S. Foster 1990)

2.3.1 De minsta förskolebarnen 0-3 år

För de allra minsta barnen kan man inte med ord förklara det som har hänt. De kan inte förstå ordrika förklaringar. Det kan räcka med att man talar om att någon är borta och att han eller hon inte kan komma tillbaka mer. Man måste göra klart för barnen att sorgen och tystnaden i hemmet beror på att alla är ledsna över att någon är borta. Då ger man barnen möjlighet att koppla föräldrarnas sorg till den dödes frånvaro. Det är viktigt att både i ord och i handling visa att barnen inte är orsak till att föräldrarna är ledsna och förtvivlade.

Små barn sörjer de känslomässiga förändringarna i hemmet, men tryggheten återvänder till dem när de känner mamma och pappas närhet. De vill då leka och skratta igen. För både barn och föräldrar kan det vara bra om de vuxna om så bara för en liten stund kan ägna sig åt en lek med barnen. Det betyder inte att man inte sörjer längre men ibland behöver man korta pauser från sin sorg. (S. Foster 1990)

2.3.2 De lite äldre förskolebarnen 3-5 år

När man talar med barn i tre till femårsåldern gäller det att ge enkla och konkreta förklaringar. Att bara säga att någon är död räcker inte som förklaring eftersom dödsbegreppet är för diffust för att barnen ska förstå. Innan man som vuxen talar med barnen är det bra att själv reflektera över sin tro och livsåskådning. Ett barn kan lätt acceptera en förklaring som förmedlas med övertygelse och förtröstan. Förklaringen att den döde nu bor hos Gud är ofta lätt för barnen att ta till sig och den är helt rätt att ge om man själv tror att det är så. Om man däremot tror att livet bara tar slut när man dör kan det vara väldigt svårt, för att inte säga omöjligt, för barnen att förstå. Det kan då vara bättre att förklara att den döde är borta och att man inte riktigt vet var man tar vägen när man dör.

Om man talar om att begrava den döde får barnen lätt föreställningar om att den döde lever i underjorden. Där blir det ofta i fantasin mörkt, kallt och ensamt. För barnen lever den döde fortfarande just på den plats de precis har fått förklarat för sig. Många av de frågor som barnen ställer utgår ifrån att den dödes liv går vidare fast på en annan plats. Det kan då vara bra att försäkra barnen om att den döde har allt som han eller hon behöver. Man ger då barnen en förtröstansfull syn på döden så som de förstår den. (S. Foster 1990)

2.3.3 De äldsta förskolebarnen 5-7 år

När barnen har kommit upp i femårsåldern har deras begreppsutveckling kommit en aning längre. De kan nu skilja på kropp och själ och har inte längre en så stark övertygelse om att livet fortsätter. De börjar ana att döden är slutgiltig. Barnen kan nu förstå förklaringar som att kroppen begraver man i jorden men själen är i himlen.

Det kommer nu många svårbesvarade "varför-frågor": "Varför måste mamma dö?", "Varför kan inte gud göra henne levande igen?", "Varför blir alla så ledsna?" osv. När man svarar på barnens frågor är det viktigt att tänka på att barnen fortfarande tänker konkret och att man måste svara utifrån vad man själv tror. Det är mycket bättre att säga "jag vet inte riktigt men jag tror att

...” än att försöka ge en förklaring som känns främmande för en själv. Man kan också tillägga att det finns andra som tror annorlunda men utan att gå in på det närmare så att man inte förvirrar barnen. De behöver tryggheten i att veta vad deras närmaste tror och hur de andra i familjen har uppfattat det som har hänt. (S. Foster 1990)

2.4 Dödsfall på förskola

Hur man tar upp ett dödsfall på förskolan beror på vilken typ av dödsfall det handlar om. Om det är ett väntat dödsfall, t.ex. om ett barn är mycket sjukt, är det bra om personalen redan innan det sker kan förbereda barnen på vad som kommer att hända. Man kan då använda böcker eller prata om döda djur, insekter och växter. Att prata om mindre hotande aspekter av döden kan öka barnens förståelse för vad som händer. Att förskolans personal samarbetar med vårdcentralen eller sjukhuset är viktigt eftersom det kan bli aktuellt att få hjälp och råd av vårdpersonalen när det gäller de delar av sjukdomsförloppet som är viktiga för barnen att få veta.

När sjukdomen leder till döden är det viktigt att förskolebarnen får prata om sjukdomar och mediciner. De kan behöva få veta att de flesta sjukdomar är ofarliga men att det finns farliga sjukdomar. När ett barn dör trots att det har fått sjukhusvård måste man för barngruppen tydligt berätta att sjukhuspersonalen gjorde allt vad de kunde och att barnet som dog inte var ensam eller hade ont.

Genom att låta barnen i den fria leken få tillgång till plåster, gasbindor, sprutor och liknande kan de bearbeta de känslor som svåra sjukdomar och död väcker hos dem. I leken kan de själva välja roller och prova hur det känns att var läkaren, den sjuke osv.

När ett dödsfall som berör förskolan inträffat, även om det sker oväntat, bör barngruppen få reda på det. Det kan vara en fördel om man kan ha ett föräldramöte där föräldrar och personal kan prata igenom vad som hänt innan man talar med barnen. Oftast är det dock inte så bra att vänta med att tala med barnen. De hör ändå vad som har hänt på de vuxnas samtal. Information sprids fort mellan barnen och det gör även fantasier och ångest. Det är också viktigt att föräldrarna får information om vad som har sagts till barnen på förskolan. Man kan t.ex. skriva ett kort brev till föräldrarna så att alla får samma information.

När man talar med barnen ska man vara ärlig och konkret. Man får räkna med att de närmaste veckorna kommer barnen att ställa många frågor om och kommentera det som har hänt. Barnen

kommer också i leken att uttrycka olika aspekter av händelsen. Samma frågor ställs om och om igen, t.ex.:

- Varför kunde inte läkarna göra honom frisk?
- Dör alla som får cancer?
- Kan min mamma dö i en olycka
- Fryser hon i graven?

Barnen ställer ofta samma frågor om samma sak och verkar då kontrollera att svaren blir desamma. Barnens frågor och samtal handlar ofta om att den döde inte kan komma tillbaka och inte kan leka mer. Om man inte ger barnen konkreta svar som de förstår blir det lätt så att de fyller ut det som de inte vet med egna fantasier som sedan sprids i barngruppen.

Om det har inträffat ett dramatiskt dödsfall eller om det t.ex. är en förskollärare som har dött finns det nästan alltid ett stort behov av ett föräldramöte. Mötet bör bl.a. innehålla:

- Information till föräldrarna om vad som har hänt.
- Hur man har berättat detta för barnen på förskolan.
- Föräldrarnas tankar och reaktioner och vad de har sagt till barnen hemma.
- Information om vad barnen förstår och hur de kan reagera.
- Råd om vad föräldrarna kan göra hemma med barnen.
- En diskussion om hur man ska fortsätta arbeta med detta på förskolan

Ett föräldramöte bidrar också till att föräldrarna kan stödja varandra och de som är direkt drabbade. Det ger också möjlighet för föräldrarna att bearbeta egna reaktioner som kan komma efter ett barns död och att få information om vad barnen har för behov i en sådan situation.

På förskolan är det viktigt att man har konkreta hållpunkter för barnens bearbetning av sorgen. Det döda barnets kläder, matplats, skåp eller teckningar bör finnas kvar en tid. Barnen kan också titta på fotografier av den döde. Om det döda barnets föräldrar orkar kan de komma och besöka förskolan och prata med barnen. Även om det är jobbigt kan det vara bra både för föräldrarna och för barnen. (A. Dyregrov 1990)

2.5 Sammanfattning av intervju

Jag har intervjuat en sjuksköterska som i sitt arbete mycket ofta möter döende människor och deras anhöriga. Hon möter både människor som dör av sjukdom och människor som dör efter olyckor. Jag har valt att kalla henne för Siv men det är inte hennes riktiga namn.

Siv möter barn som drabbats av sorg när det är ett syskon eller en förälder till barnet som har dött. Hon tycker att alla barn har rätt att få ta farväl av sitt syskon eller sin mamma eller pappa efter att de avlidit. Det försöker man också i sjukvården idag se till att barnen får göra för det är en viktig del i deras sorgearbete.

Om barnet har en dödssjuk förälder eller ett syskon så ska man vara ärlig mot barnet och redan under sjukdomstiden berätta att föräldern/ syskonet är väldigt, väldigt dåligt och han/ hon kan dö ifrån oss. Om föräldrarna försöker dölja för barnen hur illa det är med den sjuke så kan barnen komma efteråt och säga t.ex. ”Hade jag vetat att min syster skulle dö så hade jag velat träffa henne mer”. Det är inte bara hårt för föräldrarna att höra utan barnet kan hänga upp sig så mycket på det att de fastnar i sitt sorgearbete.

Siv säger att vi aldrig ska tro att barnen, hur små de än är, inte märker att någonting är fel. Om de inte vet eller inte förstår så känner de ett stort obehag inom sig eftersom de märker att föräldrarna är så ledsna. Barn tar det mesta så naturligt, menar Siv, att om man berättar för dem hur det är så vet de varför alla är ledsna och känner inte samma obehag som när de inte vet. Man ska dock tänka lite på hur man berättar för barnen om vad som har hänt och vad som håller på att hända så att de inte blir rädda och tror att det är någonting otäckt.

När barnen ska få veta att ett syskon har dött så brukar man låta föräldrarna få tala om det och är det en förälder som har dött får den andra föräldern prata med barnet. Föräldern/-arna får om de vill då också hjälp av en läkare eller kurator. Det är nästan alltid bäst om föräldrarna kan vara med när man pratar med barnen. Det kan bli väldigt tungt för föräldrarna om de inte får använda sina egna ord och säga det som de tror att barnet klarar av att höra menar Siv. De kan känna att man tar ifrån dem ett ansvar om de inte får chans att berätta själva. Det är också föräldrarna som bestämmer när barnen ska vara med och träffa den döende och om barnen ska ta farväl efteråt. Personalen bör inte försöka påverka föräldrarnas beslut. Om föräldrarna är osäkra och undrar om barnen verkligen ska få se den döde så brukar personalen svara att de tycker det säger Siv.

När barnen och de andra anhöriga får komma in till den döde så ligger han/ hon i ett rum omgiven av ljus och blommor. Det är stillsamt och fint och de anhöriga får stanna där så länge de vill. Läkaren som är med brukar också fråga de anhöriga innan de går om de verkligen känner att de har tagit ett riktigt farväl så att de inte ångrar sig sedan och hade velat stanna längre.

När barnen kommer in är de oftast väldigt lugna, berättar Siv. De kan vara ledsna och gråta men de gråter inte en förtvivlad gråt som föräldrarna ofta gör. Barnen har också många fina frågor som t.ex. ”Ska han sova länge till?”, ”Var är mamma nu någonstans?” och ”Vem tar hand om lillasyster nu?”. De vill också gärna gå fram till sängen och krama och pussa och känna på föräldern som ligger där. Den andre föräldern kan då vilja ta bort barnet för att den är rädd att barnet ska tycka att det är obehagligt men det är bra om barnet får göra som det själv vill. Barnen tar det hela väldigt naturligt och om vi vuxna låter dem göra det så går det oftast bra. Om de vuxna däremot visar att de tycker att det är otäckt och obehagligt så överför man ofta de känslorna till barnen.

Är det ett litet syskon till barnet som dött, särskilt om det är ett nyfött syskon, så klär man på barnet och sedan får hela familjen sitta med det. Det är viktigt för föräldrarna att de håller barnet i famnen så att de får känna närheten av barnet och att de känner att det lilla barnet får närhet av dem. Även om barnet dog när det var nyfött så är det ju ändå deras barn. Oftast får syskonen också hålla i det lilla barnet så att de känner att det har haft ett syskon men att det nu är dött. Det är också vanligt att syskonen har en liten sak med sig som de lämnar till det döda syskonet att ha med sig i döden. Ibland händer det dock att syskonet har gett någonting som det egentligen inte klarade av att bli av med och då får personalen åka ned och hämta det i frysrummet där barnet ligger. Siv säger att det inte alls är särskilt trevligt men med barn måste man ju vara lite flexibel menar hon.

För att sorgearbete ska bli bra är det viktigt att barnet sedan får vara med vid begravningen och att det får en chans att besöka graven. Det är viktigt att barnet verkligen förstår att den döde är död, säger Siv. Annars kan barnet börja hoppas och få en längtan till när den döde ska komma tillbaka. Därför ska man vara väldigt saklig när man talar med barnen och inte sväva iväg med förklaringar som de inte förstår. Det är bättre att flera gånger upprepa att han/ hon är borta och kommer aldrig att komma tillbaka. Många barn säger då att ”Då finns han i himlen” och det tycker jag att man ska låta barnen tro säger Siv. Säger barnen så, tror de det också. Det är ju

faktiskt så att alla människor har en själ och vart den tar vägen när vi dör det är det ingen som vet, fortsätter Siv. Det är inget fel att låta barnen tro att den döde finns i himlen men att börja tala med barnen om att kroppen ligger i jorden och förmultnar och blir uppäten av maskar är ingen bra idé.

När jag frågar Siv om hon tycker att man ska arbeta med ett barns sorg i förskolan säger hon följande. Min filosofi är att barnen får ta adjö på sjukhuset och sedan i kyrkan vid begravningen. Därefter kan sorgearbetet fortsätta med hjälp av föräldrar, läkare och kuratorer om det behövs. Är det ett barn inblandat i ett dödsfall så finns oftast en kurator eller barnpsykolog redan inkopplad. Själva sorgearbetet ska förskolepersonalen inte lägga sig i, tycker Siv. Om de gör det och om det växer till något stort som personalen inte klarar av så tappar barnet fotfästet när det märker att personalen inte orkar. Då har man gjort barnet mer skada än nytta. Siv säger också att förskolan kan vara en plats där barnet får ro och kan vila lite från sorgen. Där kan de få leka och ha roligt och de måste inte sörja.

Däremot ska en förskollärare vara så pass beredd att han/hon klarar av att prata med barnet om de kommer och vill prata om sin sorg. Om barnet kommer och säger till sin förskollärare ”Tänk min pappa han finns inte mer, han är uppe i himlen” så ska förskolläraren klara av att svara utan att bli chokad och för den skull låta nonchalant och bara säga ”Jasså”. Förskolläraren ska verkligen kunna svara och säga ”Ja, din pappa han är i himlen, din pappa har dött”. Det är viktigt att verkligen använda orden död och dött. Att man vågar ta dem i sin mun. När man talar med barnet får man använda sunt bondförnuft. Det går aldrig att lära sig hur man ska prata med bara om döden eller vad som är rätt eller fel att säga, menar Siv. Man kan också ha i tankarna hur jag skulle vilja att förskolepersonalen agerade om det var mitt barn som sörjer. Det kan ofta räcka att barnet får komma och krypa upp i knät eller få en kram. Man måste inte alltid prata med dem om vad som har hänt om de inte kommer själva och vill prata.

Om förskolepersonalen ändå märker på att det är något hos barnet som inte är riktigt bra så ska man ta kontakt med en kurator eller psykolog. De är utbildade och vet hur de ska arbeta med barnets sorg. Oftast finns det ju redan en kurator eller psykolog inkopplad på barnet och är personalen väldigt orolig för barnet så kan de ta kontakt med dem.

3. DISKUSSION

I det här arbetet om barn och döden har jag kommit fram till att döden är något stort och skrämmande för många människor. Mer för vuxna än för barn.

När jag först läste att barn inte kan förstå dödsbegreppet förrän de kommer upp i tonåren tyckte jag att det lät lite konstigt men ju mer jag har tänkt så tycker jag att det stämmer. Att förstå vad döden innebär kan nog egentligen ingen människa förstå och att få ett begrepp om den är inte lätt vare sig för barn eller vuxna. Ingen levande vet ju vad som verkligen händer när vi dör. För att komma ifrån vår rädsla och ångest inför döden så tror jag att vi måste tänka efter vad vi själva tror händer när vi dör. Om man kommer fram till vad man själv tror händer efter döden och kan acceptera det så har man också kommit en lång bit när det gäller att svara på barns funderingar om döden. Alla barn har nog någon gång funderingar om döden även om de inte har haft ett dödsfall i sin närhet och sörjer. Då tycker jag att vi inte kan möta barnen med undvikande svar och visa att vi tycker att det är jobbigt att prata om döden.

I min intervju med Siv så sa hon att vi inte ska tro att barnen hur små de än är inte förstår att något är fel och det tror jag stämmer. Vi kan inte skydda barnen från sorgen men vi kan hjälpa dem genom den genom att låta dem vara delaktiga i det som sker runt dem. Hur mycket barnen förstår vad som händer runt dem är ju naturligtvis beroende på hur gamla de är och hur långt de har kommit i sin tankeutveckling. För att hjälpa dem att förstå måste vi våga låta dem vara och se vad som händer när någon är sjuk, dör och begravs. Barn behöver för att, på sitt sätt, förstå se hela förloppet från sjukdom tills att den döde ligger i graven. Tar vi undan barnen och inte låter dem vara med så skapar vi bara onödig rädsla och ångest hos dem. Deras egna fantasier är nästan alltid värre än verkligheten. Det tror jag kan vara bra att tänka på.

Att vi som förskollärare åtminstone för oss själva någon gång tänker igenom hur vi skulle kunna agera om vi drabbas av ett dödsfall på förskolan tycker jag är väldigt viktigt. Under mitt arbetes gång har jag av några som arbetar inom förskolan möts av oförståelse för mitt val av ämne och jag har inte heller hört någon som har varit med om att man i arbetslaget har tagit upp hur man skulle agera om ett barn, en förälder eller en i personalen dör. Det tycker jag är lite synd för om det händer och man står där helt oförberedd blir det nog väldigt svårt att på ett bra sätt ta upp det med barnen. Ett plötsligt dödsfall kan man ju aldrig förbereda sig på men har man någon gång tänkt sig in i hur det skulle vara och talat med varandra om hur man tror att man kommer att reagera så blir det lättare att hantera.

4. KÄLLOR

Dyregrov, Atle (1990) *Barn i sorg* Lund: Studentlitteratur.

Foster, Sis (1990) *Barn, död och sorg*: Stockholm: Nordstedts.

Kide, Pär (1991) *En gång ska vi alla dö ...* Arlöv LIC Förlag.

Tamm, Maare (1979) *Barnets tankevärld* Göteborg: Esselte Stadium Akademiförlaget.